

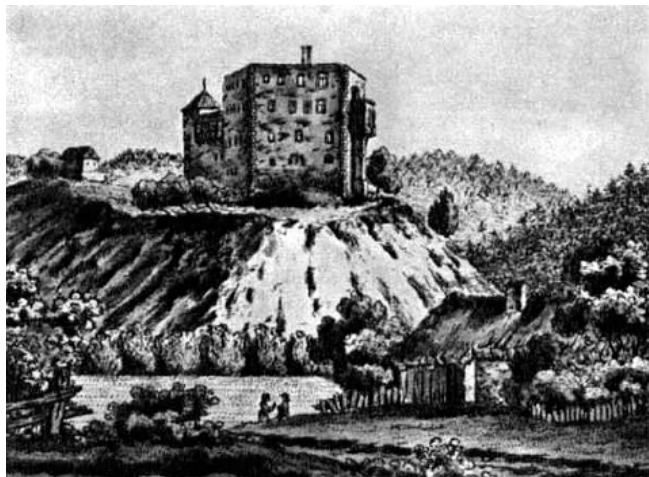
Milci a nižší šlechta na dvoře Václava IV.

Milada Říhová

Ideál spravedlivého panovníka a skutečný výkon moci středověkých vládců byly dva světy, které se většinou protínaly jen velmi zřídka. Se zjevným nepoměrem mezi ideálem a realitou se vyrovnávala celá řada učenců, kronikářů i politiků, přičemž stěžejní otázka zněla: Jak je možné, že panovník, vládnoucí z Boží vůle, tak často nenaplnuje základní nároky na úřad, který mu byl z vyšší moci svěřen? Jedna z odpovědí se nabízela sama. Nikoli král nese vinu za chybná rozhodnutí, ale především špatní rádci, jimiž je obklopen. Podobný výkladový rámec nebyl vlastní jen středověku, jak dodnes dokládají pohádky, v nichž je tento motiv velmi oblíbeným vyprávěcím schématem.¹

Představa o dobrém králi a špatných rádcích však nenabízela jen ospravedlnění zjevné disproporce mezi ideálem panovnické moci a poněkud všednější realitou. Kritikou rádců bylo možno zároveň poukázat na přehmaty samotného krále, aniž by byl otevřeně napaden jeho majestát. Stačí vzpomenout na varování krále před cizími rádcí v *Kronice takřečeného Dalimila* a zvláště pak na *Novou radu* Smila Flašky z Pardubic, která se vyrovnává s vládou Václava IV. alegorickou řečí zvířat. Jednotlivá zvířata zde reprezentují jak rádce špatné, jejichž doporučení evidentně reflektují stinné stránky Václavova vládnutí, tak rádce dobré, kteří ve svých pobídkách vycházejí z představ o spravedlivém králi. Schéma dobrého panovníka a špatných rádců mohlo někdy posloužit jako nástroj politického boje, kdy se jedna mocenská skupina snažila dostat do králova okolí a tudíž k rozhodovacím pravomocem.

Častým a pro soudobou veřejnost pádným argumentem při kritice špatných rádců ze světských kruhů bylo poukázání na jejich nízký sociální status. Středověk kladl důraz na urozenost danou biologickým původem, a proto také podíl na nejvyšší politické moci měl podle mluvčích vysoké šlechty zůstat vyhrazen pouze staré rodové aristokracii. V praktickém výkonu vlády nebylo možné tento požadavek naplnit a skutečnost, že urozený původ neznamená automaticky kvalifikaci k veřejnému působení, si uvědomovali asi všichni včetně řady politických myslitelů. Přesto byly lamentace nad nízkým

Hrad Krakovec měl demonstrovat sociální status předního panovníkova dvořana Jíry z Roztok, králem povýšeného do panského stavu. Jedno z nejvýznamnějších hradních sídel předhusitského období stavěla václavská dvorská huť.

tudíž nepřiměřených, parametrů. A konečně Jan Čůch symbolizuje zpupnost panovníkova oblíbence v napjatém vztahu krále a církve, což si vysloužil svými spory s Janem Jenštejnem. Oprávněnost podobných odsudků je pochopitelně sporná.

Terčem všeobecné kritiky byl zejména dlouholetý podkomoří Zikmund Huler, jehož postava může ukázat dvojnásobnost morálních odsudků. Bezohledné kořistnictví, jež je mu vytýkáno, ve skutečnosti nemuselo být ničím jiným než důslednou snahou o vymáhání panovnického regálu, čímž pochopitelně na sebe přivolával všeobecnou nenávisť. Hlasy, že se sám při této činnosti velmi obohatil, jsou sice pravdivé, avšak na Hulerovu činnost nelze nahlížet dnešními měřítky. Zatímco v současné době je u státních

úředníků fixní vyplácená odměna – alespoň teoreticky – jediným zdrojem příjmu, držitelé středověkých úřadů většinou nebyli honorováni a svoji odměnu si strhávali z prostředků získaných pro komorní pokladnu. Huler by proto měl být posuzován nejen hlasy odpůrců, ale i na základě kritické analýzy výkonnosti jemu svěřeného úřadu. Podle mínění znalce „nejpokročilejší míru administrativní organizovanosti vykazoval v předhusitském období úřad podkomořský, a to od doby, kdy byl řízen Zikmundem Hulerem (1387–1405)“.³

Zikmund Huler byl nakonec jedinou osobností Václava dvora, již potkal osud pro kariérní postup a pád milce charakteristický, to znamená proces a odsouzení. I když rozsudek byl většinou chápán jako spravedlivý trest za všechny Hulerovy prohřešky, někteří současníci za hlavní důvod jeho odsouzení považovali spíše intriky než skutečné viny. Avšak i kdyby byl odsouzen právem a nikoli jako „oběť politické a justiční vraždy“,⁴ kryl svými činy panovníka a není proto vyloučeno, že král ve snaze uchovat si svoji pověst Hulera jednoduše obětoval. Tímto krokem se mu ostatně uvolnily ruce pro vyjednávání s panskou opozicí, v jejíchž kruzích byla osobnost podkomořího nenáviděna.

Znaky podobné Hulerově činnosti vykazuje rovněž kariéra Bořivoje ze Svinař. I on byl důsledným zastáncem i spolutvůrcem Václavovy politiky, a podobně i on nebyl na teritoriu, kde vykonával králem delegovanou činnost, příliš oblíben. Stejně jako Huler důsledně vymáhal panovnické nároky, především ve finanční oblasti, přičemž nemálo z obdržených prostředků sloužilo k jeho osobnímu obohacení. Nicméně obraz jeho působení je v domácí historiografii vykreslen mnohem příznivěji, neboť Bořivoj je chápán jako zastávce českých zájmů v říšské politice. Do vnitropolitických záležitostí příliš nepromlouval, což ho ušetřilo útoků jak soudobých kritiků Václava, tak i pozdějších domácích dějepisců.

Ošidnost paušálních tvrzení o profilu nižší šlechty na dvoře Václava IV. ukazuje příklad vyšehradské manské soustavy. Tu panovník systematicky budoval jako mocenské centrum, nezávislé na stávajících politických elitách. V řadách vyšehradských manů se objevují jména jako Jan Žižka z Trocnova, Mikuláš z Husí, Jan Roháč z Dubé, Aleš Vřešťovský z Rýzmburka, Jan Řitka z Bezdědic, Jan ze Smiřic či Bernart z Valečova.⁵ Pokud k charakteristickému vyústění osudu milce patří, že po smrti krále ztrácí své pozice, je z uvedeného

výčtu patrné, že Václavův skon naopak kariéry těchto mužů nastartoval. Jejich postavení se tak nezakládalo jen na přízni panovníka, ale i na nezpochybnitelném politickém talentu.

Důraz na několik jedinců, z nichž byly vytvořeny *typy*, vytváří dojem, že se za nimi skrývají desítky dalších mocných příslušníků nižší nobility – a naopak, že vyšší šlechta byla z mocenských struktur vyřazena. Bližší pohled na sociální strukturu Václavova dvora ovšem ukazuje, že pozice nižší šlechty zde zdaleka nebyla tak dominantní, ba ani většinová. Největší podíl náležel šlechtě vyšší, což může vypadat jako paradox, když právě z řad panstva vzcházela nejostřejší kritika vůči sociálnímu zázemí panovníka. Vysvětlení tkví ve složení vyšší nobility, která se přes svoji zdánlivou jednotu dále vnitřně členila na šlechtu zemskou a dvorskou. S tímto vědomím je třeba vnímat i účast vyšší šlechty na Václavově dvoře, která nebyla marginální ani svým počtem, ani významem.

Při analýze sociálního složení Václavova vládního aparátu je možné vycházet ze spolehlivého seznamu takzvaných relátorů a radů, kteří byli skutečnými vykonavateli politické moci.⁶ Těch je na Václavově dvoře doloženo celkem 160. U sedmi je sociální původ sporný, 45 se řadí k duchovenstvu. Ze zbývajících 108 bylo sedm měšťanského původu, mezi nižší šlechtu lze začlenit 32 osob.

Mezi královy oblíbence patřil i Bořivoj ze Svinař, schopný diplomat, jenž si dokázal přes svůj nižší sociální původ vydobýt v Říši značný respekt. Rodový znak spolu s erby svých průvodců nechal zaznamenat v knihách rytířského bratrstva sv. Kryštofa na Arlbergu v Tyrolsku.

U dalších čtyř postav nelze spolehlivě určit, zda patřily mezi nižší či vyšší šlechtu, nicméně zbylých 65 osob se k vyšší šlechtě řadilo (do tohoto čísla zahrnují i říšskou vyšší šlechtu a členy panovnické dynastie). Protože mezi jednotlivými osobami existovaly propastné rozdíly, nebude na škodu si vymezit i užší skupinu, čímž se zredukuje nebezpečí možných zkreslení, vzniklých výskytem mužů doložených náhodně či pouze v jednotlivostech. Kritériem zde bude relátorská činnost, prokazatelná alespoň po dva roky. Z celkem 56 takto vybraných osob patřilo osm k duchovenstvu a čtyři k měšťanstvu. Mezi šlechtice lze zařadit 41 osob, přičemž 15 náleželo k nižší šlechtě a 26 k nobilitě vyšší. Zbylé tři osoby byly členy panovnické dynastie. Proporcčně tedy i užší okruh mocensky významných postav v králově okolí vykazuje sociální strukturu jako skupina širší. A byť mluva čísel může mocenské rozvržení na Václavově dvoře postihnout jen v určitých aspektech, přes možná zkreslení zaujme značný podíl vyšší šlechty oproti nobilitě nižší. Samozřejmě ale vždy zůstává otázkou míra vlivu jednotlivých osob.

Užitečná jsou uvedená čísla v komparaci s ostatními panovnickými dvory. Třebaže jednotlivé dvory měly různou přitažlivost a zároveň příslušná teritoria byla odlišná svou sociální strukturou, což se logicky promítalo do složení dvorské společnosti, samo paralelní srovnání jednoduchých statistických počtů může leccos naznačit. Jako první se nabízí dvůr Václavova otce Karla: z celkového počtu 182 zjištěných radů bylo 88 šlechtického původu. Přesný poměr vyšší a nižší nobility autor analýzy neuvádí, nicméně tvrdí, že podíl vyšší šlechty byl velmi malý. V každém případě jde o poměr obrácený oproti dvoru Václava IV., a to překvapivě ve prospěch nižší šlechty!⁷

Podobný obrázek se nabízí u dvora Václavova protikrále Ruprechta Falckého. Zde je srovnávání poněkud sporné, neboť do hry mimo jiné vstupuje rozdílná sociální základna jeho dědičných zemí, nicméně i tak pro ilustraci je srovnání poměrů na jeho dvoře užitečné. Z 97 doložených radů patřilo 31 k duchovenstvu, ze zbylých 76 světských náležely přibližně dvě třetiny k šlechtě nižší a jedna třetina k šlechtě vyšší. Je zajímavé se podívat i na dvůr jeho následovníka ve falcké kurfiřtské hodnosti. V radě Ludvíka III., vládnoucího v letech 1410–1436, je doloženo 36 osob vyšší a 118 nižší šlechty. Zde je zřetelně vidět, že přitažlivost dvora po ztrátě královské hodnosti poněkud poklesla, což se projevilo zvýšením podílu nižší šlechty.

Pro úplnost lze uvést i složení rad dalších Václavových vrstevníků. Bavorští vévodové z mnichovské větve (Jan II. a Arnošt), ze které pocházela Václavova druhá manželka Žofie, měli v laické složce rady (v letech 1392–1438) celkem 22 měšťanů, 9 příslušníků vyšší šlechty a 79 osob ze šlechty nižší. V rakouských zemích, které jsou sociální strukturou podobné českému prostředí, byla provedena analýza pro období 1365–1406 (Albrecht III., Leopold III., Vilém a Albrecht IV.). Byť nejsou k dispozici číselné údaje, podle autora dochází ke zlomu kolem roku 1400, kdy nižší šlechta začala v královské radě vytlačovat šlechtu vyšší.

Provedené srovnání ukazuje, že podíl nižší šlechty na dvoře Václava byl ve vztahu k ostatním dvorům, ať již římských králů, či dalších panovníků, výrazně menší; naopak zastoupení šlechty vyšší se jeví velmi výrazné. Je nutné se ale zastavit ještě u jednoho často zdůrazňovaného tvrzení. Nižší šlechta je

v předhusitských Čechách vnímána jako politicky nevyzrálá, neboť její příslušníci se dostávali ke dvoru jen sami za sebe a ve své funkci následně selhávali. Podobná představa vychází z chápání vývoje jako procesu upevňování určitého korporativního vědomí a sebevědomí jednotlivých sociálních složek, přičemž ve vědomém stmelování nižší šlechty je přelomová fáze spatřována až v husitském období. Uvedené vnímání, jež je možné s určitými výhradami aplikovat na její podíl v zemských úřadech a celkovou politickou situaci, je automaticky přenášeno i na dvorské prostředí, které ovšem fungovalo jinak. A sociální složení dvora vůbec nekopírovalo podíl té které vrstvy společnosti v celozemském dění. Co se dvora římských králů týče, prošel několika výraznými změnami v sociálním složení, a to třeba i během panování jediného panovníka. Pokles podílu urozených v radě Fridricha III. dosáhl v závěru jeho vlády takových rozměrů, že z 12 nejdůležitějších osob náležela pouze jedna ke šlechtě vyšší, tři k nižší a zbylých osm byli měšťané. Za vlády Maxmiliána se tento poměr opět zvrátil ve prospěch nobility.

Svoji přináležitost k nejužšímu dvorskému okruhu manifestovali Václavovi oblibenci zakázkami nádherných iluminovaných Biblí. Jednou z nich je i Bible litoměřicko-třeboňská, již nechal zhotovit Petr Zmrzlík ze Svojšína.

Pokud se podíváme na české panovníky, tak již srovnání Karla s Václavem ukázalo, že vývoj šel jaksí obráceně, než by se dalo očekávat. V královské radě Jiřího z Poděbrad pak hrálo hlavní roli sedm lidí, kteří byli relátory drtivě většiny Poděbradových listin. Dva byli měšťanského původu, čtyři náleželi k nižší šlechtě a pouze jeden příslušel do panského stavu. Za Vladislava se tento poměr rychle změnil. Ze seznamu 30 nejdůležitějších radů a relátorů krále v období do roku 1490 patřila rovná třetina k nižší šlechtě, dvě třetiny k panstvu – a měšťané zde nejsou zastoupeni vůbec. Sázet tedy na jakýsi obecný vývojový trend v zastoupení jednotlivých sociálních složek u dvora není možné. Ostatně je charakteristické, že přes složení Jiříkovy královské rady nikdo dnes nehovoří o milcích, ačkoli panstvo na průnik stavovskey nekvalifikovaných osob do vládního aparátu upozorňovalo se stejnou, ne-li větší razancí než za Václava IV.⁸

Dvůr Václava IV. se podílem nižší šlechty nijak nevymykal soudobým panovníckým dvorům, právě naopak, její zastoupení zde bylo podprůměrné. Ani kompetentnost jejich příslušníků vcelku vzato nelze hodnotit zcela odmítavě, neboť dosavadní povšechné hodnocení se zrodilo zobecněním špatné pověsti několika jejich příslušníků na celou sociální vrstvu. Za výtkami směřovanými tímto směrem lze spíše než odraz reálné situace spatřovat politický program vlivné části panstva, která nebyla spokojena se svým mocenským postavením. Právě tato opozice ovšem ukazuje, v čem dvůr Václava IV. selhal – v jedné ze základních funkcí, jež má dvůr plnit, totiž v integraci mocenských elit.

I Karel se obklopil ve svém výkonném aparátu lidmi, kteří neměli dostatečnou stavovskou kvalifikaci. Dokázal však českému panstvu nabídnout jiné uplatnění. Jeho příslušníci krále doprovázeli na cestách do Říše, Itálie či Francie, v rámci širšího dvora se podíleli na významných akcích či festivitech, představitele zemských struktur pak Karel zahrnul do programu panovnícké reprezentace, jako například ve znakové galerii na hradě Lauf, aniž by jim přitom přepustil iniciativu ve vlastním výkonném aparátu. Nic z toho nedokázal Václav nabídnout a ani se o to nesnažil. Je logické, že vztah mezi královskou mocí a vlivnou částí panstva, jenž se za Karla IV. pohyboval na hraně možného, později sklouzl do opozičního postoje. Skutečná role nižší šlechty na Václavově dvoře však nebyla totožná s tím, co o ní ve svém programu vyšší šlechta prohlašovala a co se později stalo obecnou charakteristikou při hodnocení Václavovy vlády.